

PŘÍKLADY PRO VÝBĚR ZÁSADNÍHO VZDĚLÁVACÍHO OBSAHU

Český jazyk a literatura

1. Co je v českém jazyce a literatuře zásadní?

Český jazyk a literatura vytváří v kurikulu unikátní prostor pro rozvoj všestranné komunikace v jazyce, který je pro většinu žáků rodným jazykem. Adekvátní úroveň zvládnutí jazyka je FUNKČNOST. Pro školní vzdělávání je proto důležité, aby měli učitelé a žáci dost prostoru pro rozvoj funkční komunikace v různých oblastech užívání jazyka. Co znamená, že je komunikace funkční?

1. V oblasti **recepce** je funkční plné porozumění textu, schopnost nalézt požadovanou informaci, shrnout obsah sdělení, vypsát z textu to, co potřebuji.
2. Funkční je ale v této době **kritická recepce** textů: schopnost vysoudit autorský záměr a zhodnotit jej podle své zkušenosti, porovnat různá sdělení mezi sebou, rozpoznat prvky manipulace, fake news (posouzení informačního zdroje je i součástí digitální gramotnosti) atp.
3. V oblasti **recepce uměleckých textů** je funkční zejména to, aby se čtenář dokázal do knihy začíst, aby dokázal nalézat četbu, která ho rozvíjí, a aby o ní dokázal se zájmem mluvit s vrstevníky.
4. Funkční v oblasti **produkce** řeči je to, aby bylo sdělení:
 5. jasné, jednoznačné,
 6. adresné,
 7. koherentní, aby mělo logickou výstavbu, „drželo pohromadě“ po obsahové stránce,
 8. jazykově a stylově adekvátní situaci a příjemci.
9. Užívání jazyka v oblasti **interaktivní** je funkční zejména tehdy, když žáci dovedou sdělit své potřeby, prosadit je, aktivně se zapojí do diskuse podle své potřeby a zájmu apod.

Za zásadní lze proto pro výuku českého jazyka a literatury považovat dostatek příležitostí pro žáky rozvíjet se v komunikaci (čtení, psaní, mluvení, rozhovor, ve vyšším věku také písemná polemika, esej, řízená diskuse, výkladový referát ad.) v různých oblastech, situacích a na rozličném obsahu tak, aby poznávali možnosti funkčního používání jazyka ve vlastních připravených a také spontánních řečových aktech.

2. Jak vybrat zásadní vzdělávací obsah pro český jazyk a literaturu?

V této části si vyložíme, jak pracovat s kurikulem. V další kapitole, jak se připravovat na výuku, aby byla adekvátní a funkční a aby nepřetěžovala žáky zbytečným obsahem (a nadbytečným učivem, které nepomůže žákům zlepšovat *funkčnost užívání* českého jazyka). Připomeňme si nyní, co má žák zvládat na konci 9. ročníku, a to podle komunikačních kompetencí: recepce (čtení), kritická recepce (čtení s posouzením a hodnocením informačních zdrojů), produkce a interakce. Specifické umělecké recepce, produkci a interakci se budeme věnovat níže, v kapitolách věnovaných literární výchově.

Zvažujte šíři a obtížnost osvojovaných vědomostí a dovedností. To, co je zásadní, ukazují například [Standardy pro základní vzdělávání – Český jazyk a literatura](#). Užitečné mohou být také [Metodické komentáře a úlohy ke Standardům pro základní vzdělávání – Český jazyk](#), kde jsou popsány a ilustrovány tři úrovně obtížnosti (minimální, optimální a excelentní).

Výběr zásadního vzdělávacího obsahu je možné si ukázat na příkladech očekávaných výstupů:

žák

ČJL-9-1-04 *dorozumívá se kultivovaně, výstižně, jazykovými prostředky vhodnými pro danou komunikační situaci*

ČJL-9-1-10 *využívá poznatků o jazyce a stylu ke gramaticky i věcně správnému písemnému projevu a k tvořivé práci s textem nebo i k vlastnímu tvořivému psaní na základě svých dispozic a osobních zájmů*

Není náhoda, že jsme se na úvod zaměřili na výstupy z **komunikační a slohové výchovy**. Právě tato oblast by se měla stát hlavním cílem našeho společného snažení. Povšimněte si zejména toho, že k těmto výsledkům učení žák nepotřebuje nutně upevňovat znalost množství pomocných „slohových“ pojmů a kategorií. Soustřeďte se proto na reflexi žákových připravených a nepřipravených řečových aktů, komunikátů. Reflexi, a tím posilování pocitu spoluzodpovědnosti za výsledek učení mezi žáky ať žáci provádějí v množství pestrých forem, a to prezenčně nebo i ve sdíleném prostředí dostupném online:

- individuálně,
- individuálně s oporou o jazykové příručky,
- ve dvojicích (dvojice je vhodné variovat),
- v menších skupinách,
- formou frontální prezentace s diskusí,
- tvořivou práci s textem a tvořivé psaní rozvíjíme v souladu s individuálními dispozicemi žáka,
- žáci by měli mít možnost konzultovat výsledky své práce s učitelem: ten má být pro žáky lídrem, poradcem a mentorem.

K sumativnímu hodnocení přistupujte méně často. Dbejte na to, abyste si byli jisti, že žáci rozumějí zadání a kritériím hodnocení svého výkonu, že budou zapojeni a připraveni podat adekvátní výkon v rámci dané situace.

Oblast **jazykové výchovy** by se neměla stát cílem, ale prostředkem poznání. Berte v potaz to, že jazyk je nástrojem komunikace. Proto nepožadujte podrobné gramatické znalosti, tak jak tomu bývalo dříve. Vzpomeňme si na to, co se stalo, když se přestaly vyučovat a zkoušet slovesné třídy a vzory. Ubylo zbytečného „taxativního učiva“, které pro praktické užívání jazyka nemělo hlubší význam. Analogické by to mělo být s také s dalším gramatickým učivem, zejména v oblasti tvarosloví a skladby. Nezatěžujte žáky např. skloňováním zájmena jenž ve všech rodech nebo učivem o přechodnících, žáci mnohé pochopí sami z kontextu. Tuto látku doporučujeme převést do gymnaziálního studia.

Pokud jde o skladbu, i zde lze převést do gymnaziálního studia např. učivo o zvláštích a nepravidelnostech větné stavby. Problém je také s výukou doplňku: na povaze tohoto větného členu se často neshodnou ani odborníci-lingvisté, proč jím tedy zatěžovat žáky na 2. stupni? Zvažte také zařazení učiva o vedlejších větách příslovečných – doporučujeme je představit žákům s excelentními výsledky, ale nevyžadujte je od všech (máme na mysli vedlejší větu příčinnou, podmínkovou, účelovou, přípustkovou). Analogicky postupujte také v případě vztahů mezi větami hlavními.

Význam školní **literární výchovy** na druhém stupni základního vzdělávání spočívá v tom, abychom žáky vedli od intuitivní radosti (nebo alespoň neodmítání) četby dětské literatury k hlubší četbě literatury pro mládež s postupným rozšiřováním o dobře vybranou literaturu pro dospělé.

Pro efektivitu literární výchovy je podstatná pozornost, kterou věnujete tematické různosti četby svých žáků. Právě na ni a na zjištění, která díky ní máte, můžete navazovat v druhém aspektu své práce: tedy seznamování se s důležitými kulturními artefakty literatury pro dospělé. Současně vám věnování větší pozornosti žákovskému čtení (i mimo školu) může napomoci k prohlubování čtenářských prožitků a jejich strukturování. Při využívání kategorií literární vědy ovšem postupujte pomalu, s citem i rozumem.

Rozhodně nepřetěžujte výuku utvářením velké řady pojmů, které při aktuálním čtení žákovi v hloubce prožitku nepomáhají.

Prohlubování čtenářského zážitku lze dosáhnout tak, že připravíte takové příležitosti k učení se s literaturou, které budou obsahově a časově adekvátní žákům dané třídy. Dospívající je v učení efektivní tehdy, když rozezná jeho smysl pro něj, pro jeho postavení mezi vrstevníky.

Dobří učitelé literatury mají vizi tzv. čtenářské školy: školy, kde se hovoří o tom, co se čte. Nejen mezi žáky, ale i mezi dospělými. Cesta k naplnění takové vize je dlouhodobá a přesahuje hranice třídy i školy. Ale můžeme si zde ukázat, jak se na ni vydat. Doba, kdy jste se se žáky téměř 12 měsíců pořádně, soustavně neviděli, může být chápána jako příležitost nově začít.

Metodická doporučení plynoucí z tohoto vymezení literární výchovy pro výběr učební látky mohou být následující (a kopírují tak strukturu RVP ZV)

1. Věnujte dostatek prostoru vlastnímu tichému čtení a sdílení čtenářských zkušeností mezi žáky. V této fázi by učitel neměl do diskusí žáků příliš zasahovat – hledají si vlastní cestu ke čtení a ke smyslu čtení pro ně.
2. Mějte (na druhém stupni) stále na mysli vzdálenější cíle, tedy hlubší, strukturované čtení. Učitel proto do spontánních diskusí postupně začne přidávat různá zadání, jako třeba:
 - a. jak autor vypráví děj – dodržuje při psaní čas děje, nebo v čase „přeskakuje“
 - b. jak vykresluje postavy
 - c. jak a jak často líčí prostředí, v němž se děj odehrává
 - d. jak často se v textu odbočuje od hlavní vyprávěcí linie příběhu
 - e. jak autor ohraničuje verš, kapitolu...
 - f. jaká zajímavá slova a slovní spojení jste v textu objevili
 - g. proč tam jsou, jak je tam chápete vy.

Uvedená zadání jsou stále otevřená, umožňují číst ve třídě různé texty a různě je vyhodnocovat podle aktuálního prožitku žáků.

3. Ved'te žáky stále více ke skupinovým formám sdílení, a to i písemnému. Je nutné, aby žáci dokázali přesně:
 - a. citovat doslova pasáže, které je v textu zaujaly
 - b. popsat, čím je zaujaly.
4. Věnujte se dostatečně těmto cvičením a žáci se naučí učit se s literaturou (Ondřej Hník to nazývá „výchova literaturou“), prožívat četbu, hodnotit ji a sdílet prožitky a hodnocení s vrstevníky.
5. Teprve poté, až vysledujete takový žakovský zájem, zkoušejte se žáky vybrané jevy pojmenovat: názvy pro výše uvedené jevy tematické, kompoziční a jazykové výstavby uměleckých textů pak mohou žákům pomoci strukturovat jejich prožitek, nebudou vnímány jako formální „učivo“.
6. Literární díla z oblasti literatury pro dospívající a dospělé dobře vybírejte, konzultujte výběr se žáky, vezměte je i opakovaně do knihovny. Knihovnice a knihovníci mají veliký přehled o aktuální knižní nabídce: dejte svým žákům šanci proniknout do tohoto světa cestami, které si sami vyberou.
7. Teprve, když zjistíte jejich preference, nabídněte jim nejvýznamnější díla světové a domácí literatury s tím, že jsou tematicky či jinak příbuzná s tím, co již sami čtou, či obecněji blízká jejich zájmům.
8. Cílem literární výchovy na základní škole je dobře vstoupit do knihovny dospělých, ne seznámit žáky s ucelenou kulturní historií.

To si nyní doložme na příkladu očekávaného výstupu RVP ZV ČJL-9-3-07 *žák uvádí základní literární směry a jejich významné představitele v české a světové literatuře.*

Výstup je otevřený, komplikovaný pro rozpracování do ŠVP a výuky, protože obsahuje výraz „základní“, který není v RVP nijak blíže osvětlen. V učivu se uvádí, že se jedná o „hlavní vývojová období národní a světové literatury, typické žánry a jejich představitelé v lyrice, epice a dramatu“. Tato otevřenost vám může napomoci zejména v tom, že rozhodně není nutné projít se žáky devátého ročníku všechny vývojové etapy kulturních dějin Evropy a ukázat si ukázky zásadních děl všech významných autorů.

3. Ilustrativní příklady s komentářem

Součástí Metodických úloh a komentářů ke Standardům pro základní vzdělávání jsou příklady zadání úkolů pro žáky. Právě tyto ilustrativní příklady mohou ukázat hloubku a šířku vzdělávacího obsahu a mohou pomoci s výběrem toho, co je zásadní.

3.1 Pro jazyk a komunikaci

Úlohy jsou zde rozřazeny do tří úrovní – minimální, optimální a excelentní. Toto rozlišení nemá v žádném případě sloužit ke klasifikaci, naopak má napomáhat vyučujícím a žákům naplňovat dané výstupy s ohledem na individuální dispozice žáků.

9. ročník

ČJ-9-2-02 žák rozlišuje a příklady v textu dokládá nejdůležitější způsoby obohacování slovní zásoby a zásady tvoření českých slov

Konkretizace: ovládá zásady tvoření slov

Minimální úroveň

1. Urči, která z podtržených slov byla utvořena odvozováním (O), která skládáním (S) a která zkracováním (Z), a roztříd' je:

Zakoupili jsme si s rodiči zájezd s Čedokem. Autobus sice přijel načas, ale asi po půlhodině píchl a trvalo to další hodinu, než řidič vyměnil pneumatiku. Zohlednili jsme to, že je ještě dost mladý a nezkušený. Delegátka podávala přesu z kávovaru a pouštěla nějakou hudbu z cédéček. Po dalších dvou hodinkách nerušené jízdy jsme zastavili u lesoparku. Vylézali jsme trochu polámaní, ale trochu jsme se protáhli a vyrazili do přírody. Cílem naší lehce sitkomové výpravy byla nedaleká rozhledna, o níž jsme si povídali v zeměpisu.

2. Pokus se příběh rozvést nebo dovyprávět. Co se na cestě k rozhledně mohlo přihodit?
3. Práce ve dvojicích: Vysvětlete význam těchto zkratk a ověřte jejich význam ve slovníku nebo na internetu:

a) zkratky vysokých a středních škol:

UK v Praze, SPŠS, OA

b) zkratky vysokoškolských titulů:

doc., Ing., MUDr.

3.2 Pro literární výchovu

Výchozí text

Karel Jaromír Erben – Svatební košile

Citováno z: <https://czechtongue.cz/karel-jaromir-erben-svatebni-kosile/>

...	„Tělu do hrobu přísluší, běda, kdos nedbal o duši!“	Ach běda, běda děvčeti! Umrlý vstává potřetí a velké, kalné své oči na poloumrtvou otočí.
„Nic se, má milá, nic neboj! Veseloť u mne, všeho hoj: masa dost — ale bez krve, dnes bude jinak poprvé! — Co máš v uzlíku, má milá?“	A tu na dvěře: buch, buch, buch! burácí zvenčí její druh: „Vstávej, umrlče, nahoru, odstrč mi tam tu závora!“	„Maria Panno, při mně stůj, u syna svého oroduj! Nehodně jsem tě prosila: ach odpusť, co jsem zhřešila! Maria, matko milosti, z té moci zlé mě vyprosti.“
„Netřeba jich víc nežli dvě: ta jedna tobě, druhá mně.“	A mrtvý oči otvírá, a mrtvý oči protírá, sbírá se, hlavu pozvedá a půlkolem se ohlédá.	A slyš, tu právě nablízce kokrhá kohout ve vísce; a za ním, co ta dědina, všecka kohoutí družina.
Uzlík jí vzal a s chechtotem přehodil na hrob za plotem. „Nic ty se neboj, na mě hled’ a skoč za uzlem přes tu zeď.“	„Bože svatý, rač pomoci, nedej mne ďáblu do moci! — Ty mrtvý, lež a nevstávej, pánbůh ti pokoj věčný dej!“	Tu mrtvý, jak se postavil, pádem se na zem povalil, a venku ticho — ani ruch: zmizel dav, i zlý její druh. —
„Však jsi ty vždy byl přede mnou a já za tebou cestou zlou; však jsi byl napřed po ten čas: skoč a ukaž mi cestu zas!“	A mrtvý hlavu položiv, zamhouřil oči jako dřív. —	
Skokem přeskočil ohradu, nic nepomyslel na zradu; skočil do výše sáhů pět — jí však již venku nevidět: jenom po bílém obleku zablesklo se jest v útěku, a schrána její blízko dost — nenadál se zlý její host!	A tu poznovu — buch, buch, buch! silněji tluče její druh: „Vstávej, umrlče, nahoru, otevři mi svou komoru!“	
Stojíť tu, stojí komora: nizoučké dvěře — závora;	A na ten hřmot a na ten hlas mrtvý se zdvihá z prkna zas a rámě ztuhlé naměří tam, kde závora u dveří.	
zavrzly dvěře za pannou a závora jí ochranou. Stavení skrovné, bez oken, měsíc lištami šeril jen; stavení pevné jako klec, a v něm na prkně — umrlec.	„Spas duši, Kriste Ježíši, smiluj se v bídě nejvyšší! — Ty mrtvý, nevstávej a lež; pánbůh tě potěš — a mne též!“	
Hoj, jak se venku rozmáhá hluk, hrobových oblud mocný pluk; šumí a kolem klapají a takto píseň skuhrají:	A mrtvý zas se položiv, natáhnul údy jako dřív. —	
	A znova venku: buch, buch, buch! a panně mizí zrak i sluch! „Vstávej, umrlče, hola hou, a podej mi sem tu živou!“	

Ukázka činností s výchozím textem:

a) Pochopení doby a „literárního kánonu“

Navažte na výuku dějepisu. Připomeňte žákům, v jakých konturách tato díla vznikala, jaké rozjitření prožívala celá Evropa po tragédii napoleonských tažení. Upínání na jistoty mimo-světské: dávné dějiny, národní mýty, národní jazyk, který je uchovává, a náboženská víra...

Povídejte si se žáky též o tom, co je důležité pro ně. Bez čeho by jejich život nebyl tak příjemný a plný, jaký je. Co by dělali, kdyby o to, co považují za podstatné, přece přišli... Navodte atmosféru, v níž žil člověk, který si v polovině 19. století tuto báseň četl.

b) Čtení celé básně

Nechte žáky přečíst celou báseň – máte-li k dispozici dvouhodinový blok hodin, pak ihned po navození. Nemáte-li takový blok, nechte žáky báseň přečíst doma.

Vytvořte pro ně prostředí (například) dostupné online, kam mohou vypisovat pasáže, které je v celé básni zaujaly.

c) Expozice hodiny

Ukažte žákům text z úvodu básně:

„Žel bohu, kde můj tatíček?
Již na něm roste trávníček!
Žel bohu, kde má matička?
Tam leží — podle tatíčka!
Sestra do roka nežila,
bratra mi koule zabila.
Měla jsem, smutná, milého,
život bych dala pro něho!
Do ciziny se obrátil,
potud se ještě nevrátil.

Diskutujte i frontálně o tom, co zobrazuje: moderujte diskusi tak, aby bylo vidět, kdo text opravdu četl, případně kdo ne. Takto navodte zájem o následující práci s textem.

d) Práce se zápisky žáků

V úvodu hodiny vytvořte čtyřčlenné skupiny, které budou mít přístup ke vzdálenému pracovnímu prostředí se zápisky. Ať diskutují, čím je text zaujal, při tom ať konkrétně citují pasáže, které si vypsali. Skupina na závěr sepíše, čím je báseň zajímavá a proč by ji doporučili, případně nedoporučili dalším k četbě.

e) Jaká je atmosféra básně?

Příklady výroků: strhující, poklidná, rozjasněná, temná...

Diskutujte o atmosféře básně ve skupině; své soudy opírejte o přesné citace textu.

Vytvořte plakát s ilustrací atmosféry básně (slovy, obrazem). Vyvěste ho ve třídě.

f) Jaký je jazyk a podání příběhu básně pro čtenáře

Příklad výroků: je jednoduchý a jasný, podání je přehledné; je nejasný, starobylý, podání je přehledné; je nejasný, podání nepochopitelné...

Diskutujte o tom, jak je báseň napsána a jak se žákům čte. Opět své soudy dokládejte citacemi textu básně.

Prezentujte za skupinu svůj pohled ostatním skupinám ve třídě.

g) Reflexe shrnující, co žák zažil, jak to hodnotí a co si zapamatoval

1. Diskutujte o tom, zda byste:

- chtěli číst i další básně Kytice a proč ano/ne
- chtěli číst i další romantické básně a proč ano/ne
- doporučili romantickou poezii dalším čtenářům, kamarádům, příbuzným a proč

2. Řešte následující úlohy (důkazy o učení):

Jaké jsou Erbenovy básně?

- a) románské
- b) renesanční
- c) romantické**
- d) realistické

K. J. Erben žil v době, kdy lidé chtěli číst:

- a) oslavě lidského ducha, rozumu, techniky
- b) hluboké lidské příběhy o tom, jací lidé opravdu jsou
- c) děje plné kouzel a nadpřirozených sil
- d) příběhy o bezvýchodnosti a neštěstí**

Odhadněte, v jakém desetiletí byla napsána Kytice, svůj soud opravte s pomocí internetu:

- a) 1790–1800
- b) 1820–1830
- c) 1850–1860**
- d) 1900–1910

3. Své čtenářské zkušenosti s básní Svatební košile shrňte do podoby jednoduchého pětílístku, jehož schéma je následující:¹

- a) První řádek tvoří jednoslovné **téma**, námět, název (obvykle podstatné jméno).
- b) Druhý řádek obsahuje **dvouslovný popis námětu**, jeho podstatných vlastností, jak je vidí pisatel (odpověď na otázku, jaký je námět). V tomto případě se jedná zpravidla o dvě přídavná jména.
- c) Třetí řádek je sestaven ze tří slov vyjadřujících **dějovou složku námětu** – co téma dělá nebo co se s ním děje. Použijeme tři slovesa.
- d) Čtvrtý řádek představuje **věta o čtyřech slovech shrnující celý námět**.
- e) Poslední řádek uvádí jednoslovné **synonymum**, které rekapituluje, opětně formuluje podstatu námětu. Nemusí jít o podstatné jméno.

¹ Čerpáme z článku Altmanové, Sovákové, Pechy a Hesové (2014). *Pětílístek*. Metodický portál RVP.CZ, modul Články. Dostupný z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/z/18339/PETILISTEK.html/>.

Alternativně zadejte žákům úkol, aby sdělili svůj čtenářský zážitek pomocí „tweetu“ kamarádům, rodičům a dalším „followerům“².

Shrnutí

Na výše uvedených příkladech vidíte, že důraz je kladen především na posilování komunikativní kompetence a dílčích komunikačních dovedností uvedených v úvodu (recepce, produkce a interakce). Základním cílem vašich aktivit by mělo být přispět k tomu, aby vědomá žákovská práce s jazykem byla funkční. Aby žáci dosahovali toho, co se po nich žádá, případně toho, co sami potřebují zařídit, sdělit, o čem koho přesvědčit, koho čím zaujmout atp. Zvažujte proto, kolik a kterých pojmů jazykovědy a literární teorie je potřeba utvářet a upevňovat, aby sloužily posilování funkčnosti žákova jazykového projevu.

Odkazy na informační zdroje

[Standardy pro základní vzdělávání – Český jazyk a literatura](#) (včetně indikátorů, které stanovují minimální úroveň zvládnutí očekávaných výstupů)

[Metodické komentáře ke Standardům pro základní vzdělávání – Český jazyk a literatura](#) (včetně nastavení úrovní obtížnosti a okomentovaných ilustrativních úloh)

² Vaníčková (2019). *Sociální síť jako učivo*. Metodický portál RVP.CZ, modul Články. Dostupný z: <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/z/22084/SOCIALNI-SITE-JAKO-UCIVO.html/>. K aktivitě využívající formát „tweetu“ uvádí autorka toto:

Využití žákovských Tweetů (text s omezeným rozsahem, např. 140 znaků) je libovolné: prezentace, rozbor, hledání společných znaků, vytvoření galerie aj. V návaznosti na naznačenou ekonomii jazyka a vliv na obsah sdělení navrhuji zadat žákům **výchozí text, který budou zkracovat**. Primárním kritériem pro práci je **rozsah a zachování hlavní myšlenky textu**... Podle zaměření textu lze přidat kritérium k tvorbě příspěvku, aby korespondoval se stylistikou a jazykovými prostředky zvolené autorské instituce (například tvorba tweetu pro zpravodajský server na základě tiskové konference vlády ČR).